

Д. В. Цолін

ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТАКСИС ЧАСТОК У СЕРЕДНЬОАРАМЕЙСЬКІЙ МОВІ

Синтаксичні функції часток (у семітських мовах до часток належать прийменники, сполучники, прислівники та вигуки) залишаються малодослідженою галуззю арамейської філології. Перш за все це стосується багатфункціональних часток – архаїчних прийменників -ל , -א і -אֲ , частки -ו і вживання маркера прямого додатка (так званої *nota accusativi*). Переважна більшість граматик як західноарамейських, так і східноарамейських мов обмежуються лише описом основних функцій цих часток, оминаючи їхні численні додаткові значення, що виявляються в давніх арамейських текстах. При перекладі більшість цих ситуативних значень з'ясовуються перекладачами безпосередньо з контексту, без аналізу семантичної природи цих синтаксичних явищ і без належної їхньої систематизації.

Більшість граматик, присвячених різним західноарамейським діалектам, подають лише основні значення часток, майже не розглядаючи “нестандартних” випадків. Це стосується як граматик давньоарамейської (IX–VI ст. до н. е.) та імперської арамейської мов (VI ст. до н. е. – III ст. н. е.), так і середньоарамейської (III–VII ст.)¹. У випадку з давньоарамейським періодом автори граматик були обмежені доступним письмовим матеріалом, що містив далеко не всі випадки вживання часток [Muraoka 1998, 85–87]. Спроба більш детального контекстуального аналізу вживання часток зустрічається в граматиках біблійної арамейської мови Ф. Розенталя [Rosenthal 1961, 34–41], Е. Кауча [Kautsch 1884, 126–129], та Г. Бауера [Bauer and Leander 1927, 256–262], проте цей аналіз обмежений невеликим обсягом арамейських текстів у Старому Заповіті.

Що ж стосується середньоарамейської мови, то вона представлена більш численними текстами різного характеру – прозовими, поетичними, магичними, юридичними та господарськими; значну частку цих текстів складають юдейські пам'ятки арамейською мовою. Проте, незважаючи на велику кількість текстів, синтаксис часток виявляється недостатньо дослідженим саме в цьому корпусі: граматики арамейської мови Єрусалимського Талмуду, мідрашів та Палестинських Таргумів [סג"ל 1986, 66–82; Stevenson 1924, 25; Winer 1845, 106–108; Margolis 1910, 34–35] описують, головним чином, лише основні функції часток, не вдаючись до аналізу особливих випадків. Цікаво відзначити, що в згаданій вище граматиці єгипетської арамейської мови Т. Мураоки сказано, що “опис значення прийменників є завданням лексикографії” [Muraoka 1998, 85].

Тож, що стосується власне лексикографії, словники арамейської мови подають досить обмежену інформацію про варіанти вживання часток, зокрема прийменників [Jastrow 1903; Dalman 1901; Sokoloff 1992]. Запропонований аналітичний матеріал має на меті розширити знання про вживання часток у середньоарамейській мові на основі поетичних текстів – саме поетичні твори містять найбільшу кількість “нестандартних” випадків. Таким чином, результати нашого дослідження можуть бути використані для поглиблення лексикографічних статей, присвячених часткам.

Матеріалом для дослідження було обрано арамеомовну юдейську поезію IV–VIII ст., що міститься в Таргумах Каїрської Генізи. Ці поетичні тексти не були перекладені з давньоєврейської мови, а є самостійними поетичними творами (так звані *піву тім* – פיוטיים), що були додані до перекладу арамейською мовою 12–15-го та 20-го розділів біблійної Книги Виходу. Вочевидь, вони були призначені для декламування спеціальним читцем-метургеманом (מתורגמן) на свята Песах та Шавуот. Проаналізовано тридцять поетичних творів як докласичного типу віршування (лінійні вірші без рими або з нерегулярною примітивною римою), так і класичного (римовані вірші строфічної будови).

Мова поезії – західноарамейська, подекуди зі слідами впливу східноарамейських діалектів [רוזנטל 1966, 7–27]²; у лексиці докласичної поезії – чимало запозичень з інших мов, зокрема з грецької, латини та перської³. Зустрічаються синтаксичні оказії, що, ймовірно, свідчить про вплив живої розмовної арамейської мови. Твори класичної поезії більш “очищені” від іншомовних слів, проте теж виявляють “відхилення” від граматичних і синтаксичних норм, значна частина яких пов’язана із прагненням штучної підтримки рими: в словосполученнях немає узгодження між підметом і присудком у роді та числі, словосполучення *іменник + прикметник* та *іменник + іменник* теж не узгоджені [הלום 1974, 37, 44–45, 118–137]. Слова повсякденної лексики не вживаються, часто використовуються двоконсонантні дієслова (як і в біблійній поезії), абстрактні дієслова вживаються із займенниковими суфіксами для надання їм більш “високого” звучання [הלום 1985, 41, 47, 57, 67, 97].

Саме тому ці поетичні тексти викликають особливий інтерес з точки зору синтаксису: вони містять деякі особливості та “нестандартні” синтаксичні конструкції, які не зустрічаються в інших непоетичних писемних пам’ятках.

Ми використовуємо скорочене позначення рукописів: **жирним шрифтом** виділена назва біблійної книги латиницею, номери розділу і латинської букви, що позначає конкретний рукопис; після коми йде арамейська буква, що вказує на відповідний куплет акровірша; цифра через дефіс – номер рядка. Наприклад, **Ex 12a**, 2-2: номер рукопису (**Ex 12a**, див. список у посиланні № 4), куплет 2, рядок другий. Арамейські тексти наводяться за виданнями М. Кляйна [Klein 1980; Klein 1986]. Список рукописів подається нижче у посиланні⁴.

Синтаксис прийменників у нашому корпусі здебільшого відображає стандартне їхнє вживання, відоме в інших арамейських пам’ятках цього періоду. Однак при цьому виявляється і змішання функцій деяких прийменників і часток, що було притаманне розмовній арамейській мові. Так, у ролі *nota accusativi*, окрім частки הַ та прийменника -הַ, іноді вживається прийменник -אֲ та частка -אֲ. Подібним чином для позначення перетворення, переходу в новий стан вживається не лише прийменник -הַ, а й -אֲ; і навпаки, -אֲ вживається в значенні “серед”, “поміж” (функція прийменника -אֲ). Хоча такі випадки нечисленні, вони свідчать про вплив живої розмовної мови, в якій могли відбуватися подібні трансформації синтаксичних функцій деяких прийменників.

Виявляються і деякі діалектні особливості використання прийменників, за допомогою яких дієслова керують додатком: дієслово יָפַר (порода G) – *покладатися на* когось/щось керує додатком за допомогою прийменника לָ, хоча може вживатися і з -אֲ, що є характерною рисою палестинських діалектів. Подібним чином прийменник -אֲ іноді заміняє לָ або -הַ у керуванні додатком після дієслів הָלַךְ та הָלַךְ. Хоча діалектний характер цієї взаємозаміни не підтверджено, сама її наявність засвідчує вплив розмовної мови на синтаксис арамейської мови літургійної поезії.

Можна відзначити й інші “нестандартні” функції часток: підрядний сполучник וְ *коли* може вживатися в значенні порівняння; частка -אֲ може вводити пряму мову. Чи мала ця варіативність діалектний характер, чи це був лише вплив просторіччя, на цьому етапі дослідження визначити складно. Однак наші дослідження вказують

на необхідність подальшого аналізу синтаксису часток, оскільки опис їхніх значень у відомих словниках арамейської мови не є задовільним.

У нашій статті ми обмежили аналіз лише найбільш “варіативними” прийменниками -לְ, -בְ, וְ, אֶת. Ці прийменники найбільш архаїчні, тому спектр їхнього вживання є дуже широким. Також ми включили до статті аналіз часток, що вживаються у функції *nota accusativi*, оскільки в досліджуваних нами поетичних текстах є деякі особливості їхнього використання.

1. Прийменники -לְ, -בְ, וְ, אֶת та семантично споріднені з ними частки.

-בְ – основне значення: *в, по* (locative), однак може вживатися для вказівки на рух у напрямку чогось, як *nota instrumentalis* та *nota accusativi* після деяких дієслів.

-בְ – locative вказує на місцеперебування предмета у просторі і часі:

בְּעִירָא דִּירְדָּנָא – *в Трансйорданії* (Ех 12с, כ-5); בְּאַסְנָא – *в [терновому] кущі* (Ех 12b, ו-2); בְּכָל בֵּיתָא – *у кожному домі* (Ех 12с, מ-2); בְּאַרְוֵנָא – *у ковчег, у реченні בארונא* יתהון במדברא – *в пустелі* (Ех 14b, מ); בְּרִתְיֵי אִישָׁתָא – *у колісницях огняних* (Ех 20с ב, ג); בְּשִׁיתָא – *на шостий [рік]* (Ех 14е, ו-3); בְּצַפְרִין... בְּאַוֶּרְתָא – *того вечора... того ранку* (Ех 20с ג, ט-2); בְּעֵילָא – *на узвишшях* (Ех 20с ה, א-4).

Прийменник -בְ іноді вживається для позначення напрямку руху (у функції, аналогічній -לְ): בְּכּוֹרְסוֹן... הוֹרְמֵי – *я був піднесений... до престолів [небесних]* (Ех 20с ב, ה); כְּמֵיא אֲזַלְיָא בְּנַגְוִין – *як води, що течуть у землю суху* (Ех 20с ב, ק).

У значенні *серед, поміж* когось/чогось: בְּיַלְכוֹן דְיָמָה – *серед тих, що ходять у море [= мореплавців]* (Ех 12f, ט-2).

-בְ у поєднанні з іменником, дієприкметником, інфінітивом в адвербіальних виразах: בְּשָׁלוֹם – *мирно* (Ех 12е, א-6); בְּרִבּוּתָא – *у своїй величі* (Ех 14а, א-1); בְּגִבּוּרָא – *могутньо* (Ех 20с ה, ה-2); בְּקִיָּמֵי – *у моєму обов’язку [= виконуючи свій обов’язок]* (Ех 20с ב, ב); בְּחֵנָא – *милостиво* (Ех 20с ג, ג-1); בְּאַפְרֵי אֲפְרֵיָא – *в земному поросі й попелі* (Ех 20с ג, ו-2); בְּחֻזּוֹן – *у видінні* (Ех 20с г, ה-1); בְּמוֹלְדָה – *при народженні* (Ех 20с ו, ה-3).

-בְ у функції *nota instrumentalis*: אֲמַר בְּנְבוּאָתָא – *сказав у пророцтві [= через пророцтво]* (Ех 12с, מ-1); הִגְלָתָב – *засипаний снігом* (Ех 12f, ש-2); רַפְסָה בְּרַגְלָא – *та, що ногою топче* (Ех 14а, ו-1); טְרִיף בְּחֻכְמָה דַּעְתָּן יִתִּירָה – *засмучений їхній розум великою мудрістю* (Ех 14а, ט-1); בְּדַרְעָא מְרַמְמָא – *рукою простягнутою* (Ех 14а, ט-2); בְּאַצְבַּעְתָּיָא – *перстом своїм* (Ех 20с г, ב-1); בְּמֵאֲמַר – *словом* (Ех 20а, ב-1).

Із займенниковими суфіксами: בִּי – *в мені* (Ех 12с, ל-2); וּבֵיהּ סִימְנִין – *і в ньому [місяці] знамена* (Ех 12f, ב-1); בְּהוֹן – *у них* (Ех 20с ד, ג-3).

Із займенниковими суфіксами в плеонастичних конструкціях: בְּהַ שַׁעְתָּא – *в той час* (Ех 12е, пролог); בְּהַ בְּיוֹמָא – *в той день* (Ех 20с 3-ש, ד).

У значенні *nota accusativi*. Така незвичайна функція прийменника -בְ цілком очевидна в деяких поетичних текстах. Так, наприклад, у наступному реченні вираз “їсти хліб” вживається двічі – в першому випадку дієслово אַכְל керує додатком לחמא за допомогою прийменника -בְ, у другому – безпосередньо: כָּל דְאַכִּיל בְּלַחְמֵי/ כְּדַאכִּיל – *Кожен, хто їсть свій хліб [тепер], його як хліб смутку їсть* (Ех 20с ב, כ). Це дієслово керує додатком без прийменника у більшості випадків⁵; вживання ж прийменника -בְ як *nota accusativi* засвідчено ще двічі в Єрусалимському Талмуді в ідіомі בּוֹ בִּשְׂרֵבִית אֲוֹכְלַת – *коли промовляють [повчання], пережовуй [= засвоюй] його* (ТЙ Шавуот VII, 38а,б).

בְּךָ סָקְרָא – *Вона пограбує тебе* (Ех 20с ו, ט-1); у відомих нам випадках вживання дієслова סָרַק прямиий додаток вводиться без прийменника -בְ⁶.

Прямиий додаток дієслова לְבַשׁ *вдягати* несподівано вводиться прийменником -בְ: בְּשִׁבּוּזֵין... יִלְבְּשׁוּן – *вдягнуться в діаманти* (Ех 20с ב, ט). Зазвичай додаток при цьому дієслові прямиий, що не вимагає прийменника взагалі⁷.

Подібним чином і дієслово יָהַב *давати*, яке, як правило, не вимагає прийменника взагалі: בְּמוֹהַבָא אִיךְ יִהְיוֹן – *викуп як вони дадуть?* (Ех 20с ו, ט-3)⁸.

Таким чином, прийменник $\text{-}ֶּ$ вживається в незвичній для нього функції *nota accusativi*.

Після дієслова כפר *відрікатися, відмовлятися* вводить додаток: וביה לא כפרין – *Його не зречемося* (Ех 20с 7, 3б). Таке керування засвідчене й у класичній сирійській мові⁹.

Прийменник $\text{-}ֶּ$ вживається для керування додатком після деяких дієслів, що зазвичай вживаються з прийменниками על або $\text{-}ֶּ$:

Після дієслова רחץ – *покладатися, сподіватися, надіятися*: $\text{באבונן דלעיל ביה רחצינן}$ – *на Отця нашого, що в небесах, на Нього покладаємося* (Ех 20с 7, 1б). Таке вживання прийменника $\text{-}ֶּ$ характерне для палестинських діалектів¹⁰.

Після дієслова תוב – *повертати, винагороджувати*: ותבת בהון נביותיה – *і здійснились над ними пророцтво Його* (Ех 14а, 2а-2)¹¹.

Після дієслова נחת – *спускати*: יהית בהון – *Він спустив на них [десять кар]* (Ех 12b, 1)¹².

Зустрічається й інший випадок нестандартного керування: дієслово הלך у значенні *йти за кимось* керує додатком за допомогою прийменника ב замість בתר – *за, слідом за кимось/чимось*¹³, при цьому в наступному рядку дієслово керує додатком за допомогою прийменника בתר : $\text{תהכון באורחתיה ככל ישראל ולא תהכון בתר גיפאי}$: *Йдіть за Торою разом, о Ізраїлю, і не йдіть за перелюбом!* (Ех 20с 2, 1-2).

У значенні *заради, через*: ביה אנו יקדין – *Заради Нього ми будемо спалені* (Ех 20с 7, 3б); ויי דבה אסתכל – *Горе, бо через неї він втратив розум!* (Ех 20с 1, 1-3).

Перебувати в певному стані: אינדעת ברומא – *вона обізнана з тихою* (Ех 20с 1, 2-2).

Один раз у словосполученні з прикметником דמי “подібний” прийменник $\text{-}ֶּ$ вказує на об’єкт порівняння: מדמיין בהאי – *подібні до птаха* (Ех 14а, 1-1). Як правило, в такій функції вживається прийменник $\text{-}ֶּ$ ¹⁴.

Також зустрічається особливий випадок дублювання прийменників $\text{-}ֶּ$ та גגו – *всередині чогось*: $\text{בגו ביה גגוניה דקירי}$ – *всередині шлюбних покоїв Господа [метафора Храмової гори]* (Ех 20с 7, 2-3).

Прийменник $\text{-}ֶּ$ перед іменником після дієслова позначає набуття нової якості або стану (подібно до прийменника ל): $\text{ווי דשניה דמותא בעפרא ורימתא}$ – *горе тій, що змінила свій образ на порошок і попіл* (Ех 20с 2, 3-4).

$\text{-}ֶּ$ – напрям руху, *до когось/чогось*.

יקום לטורא – *він підніметься догори* (Ех 12d, 1-2); ואיעל לתבותה – *і він увійде до ковчега* (Ех 12e, 2-6); $\text{סхилений на північ}$ (Ех 12f, 1-1); ואפנה לתמר – *і звернувся до Тамари* (Ех 12h, 1-2); אעלת לארוסתיה – *Вона піднялася до Його святкового балдахіна* (Ех 20с 2, 2); ותיזיל לביתא – *і підеш додому* (Ех 20с 2, 2-2); $\text{דאנא עלתа לאלהа חייה}$ – *адже сходжу я до Бога Живого* (Ех 20с 2, 2-2); $\text{תקחד היא לחייה חשיכת למיתא}$ – *вона спонукала до життя, але затьмарила до смерті* (Ех 20с 1, 1-2); תלת אפא לרומא – *повернула обличчя до них* (Ех 20с 1, 2-3); $\text{ואסיקת יתהון לעילא}$ – *і я підніс їх на висоту* (Ех 20а, 2-2).

Звертання до когось: $\text{שרי צווח ליואל בריה}$ – *почав волати до Йоеля, сина свого* (Ех 20с 2, 2-2); $\text{כיון לבביה בשבחא למלכא תדירא}$ – *він спрямував своє серце у хвалі до Царя Вічного* (Ех 20b, 2).

Рух до певної точки у часі: $\text{לעידן דיייתי מכנש מבדרא}$ – *до часу, коли прийде збирач розсіяних* (Ех 20b, 2).

У значенні *серед, поміж*: הוא קדמי לרחי שתא – *Він – перший серед місяців року* (Ех 12с, 2-4). Зазвичай у цій функції вживається прийменник $\text{-}ֶּ$ або בין .

Nota dativi: $\text{אנא הוא בחירה לעמא קדישא}$ – *я обраний для народу святого* (Ех 12d, 2-1); $\text{אתיב לארעא לדין ובניעא}$ – *поверну землі веселощі і радість* (Ех 12d, 2-1); לקידוש ירחיו – *для освячення місяців* (Ех 12f, 2-1); אמר יצחק לאברהם – *сказав Іцхак Аврааму* (Ех 20с 2, 2-1); ותימור לשרа аמי – *і скажеш Сарі, матері моїй* (Ех 20с 2, 2-1); $\text{אעביד לתפקידתיה דאבא}$ – *що я зроблю для [виконання] наказу батька* (Ех 20с 2, 2-2); $\text{ווי דגמרא לכל דרין}$ – *гору тій, що для всіх поколінь спричинила [болі і терни]* (Ех 20с 1, 2-3); ווי לכל מאן

דשתי – *горе кожному, хто н'є* (Ex 20c י, מ-3); ווי דגלא שריא ל'פומהון – *відкрилася свобода їхнім устам* (Ex 20c י, ר-3).

Nota dativi із займенниковим суфіксом: ויפרש להון – *І він пояснить їм вчення Тори* (Ex 12c, כ-4); דבנית לי אבא – *...що ти збудував для мене, тату* (Ex 20c ז, א-2); לך יְהִיבִי – *і дасться тобі знак* (Ex 12f, ו-1); אָנֹזְנָם להון למהוי – *щоб була [манна] для них їжею* (Ex 20a, ו-2); הלא לי תסגדון – *Чи не Мені ви вклонитесь?* (Ex 20a, ל-4); למה להון – *Чому ви їм вклоняєтесь?* (Ex 20a, מ-4); עני ואמר להון – *він відповідав і сказав їм* (Ex 20c פ, ט-2); ענא ליה מלכא שלמה – *відповідав йому цар Соломон* (Ex 20c פ, ע-1); ידכר לך – *нехай згадається тобі* (Ex 20c פ, ע-2); וְשָׁלַח לָכֹן – *він послав вам* (Ex 20b, ק).

Nota accusativi вводить прямий додаток (як альтернатива (י); у більшості таких випадків додаток невизначений (окрім двох – Ex 20c י, 3-ג і 4-כ): נִצַּח לְחַבְרִיהַ – *переможе товариша свого* (Ex 12f, 2-מ); אריס קיריס לברתיה דיעקוב – *Господь заручив доньку Якова* (Ex 20c ג,); חמית לכורסייה – *Я бачив Його престол* (Ex 20c ה, 1-ל); גרשת לגיברין – *вона відправила мужів* (Ex 20c י, ג-3); ולגברין קטלא – *і мужів вона вбиває* (Ex 20c י, ב-4); ללוט – *Лота вона вигнала*, || ווי דלשמшон קלקלת || ולאבשלום בשעריה תלת || *і Зімпі вбила*, || *горе тій, яка Самсона згубила* || *й Авишалома за волосся його повісила* (Ex 20c י, ל-1-4).

Nota accusativi із займенниковим суфіксом: רגז אפיש ורגימו ליה – *Гнів запалав, і вони каменували його* (Ex 20c ו, ר); ונשקו ליה – *і поцілували його* (Ex 20c ט,); צפיין הוו ליה – *вони спостерігали за ним* (Ex 20c ט, ז-1).

Особливий випадок з дієсловом פיש в інтенсивній породі (D) у значенні *благати, переконувати когось*: зазвичай це дієслово керує додатком за допомогою прийменника אֶל¹⁵, однак зустрічається і לְ-: מפייסא אנא לכון – *благаю я вас* (Ex 20c ט, מ-1). Цей випадок підтверджує наші попередні спостереження за почерговим вживанням прийменників אֶל та לְ- у досліджуваних нами текстах.

Вказує на зміну стану: מְדוּוּנָא לְהוֹנָא וּמְאִיבֵלָא לְיוֹמָא טבא – *[Перетворити] журбу на радість, і печаль – на день святковий* (Ex 12d, ל-4-5); גזרית ימא במלין לתרי עשר שבילין – *Я розділив море словами на дванадцять стежок* (Ex 20a, ז-1-2).

Nota genitivi (аналог частки לְ-): בעבידתיה למורפק – *карбована робота* (букв.: *робота карбування*) (Ex 20c ג, מ-2).

З прийменником דמי *подібний*: דְּמִי לְתְּאֹמִים – *подібний до близнюків* (Ex 12h, ה-1); דְּמִי לְאַרְיָה – *подібний до лева* (Ex 12h, ט-1); див. аналогічну конструкцію з прийменником אֶל.

З предикативними словами у значенні наявності чогось у когось: לית לי שותף – *Не було у Мене співучасника у діяннях Моїх* (Ex 20a, ל-1).

אֶל – порівняння, зіставлення, відповідність: *як, згідно з чимось, подібно до чогось/когось*.

Згідно з чимось/чимось: כרעותיה – *згідно з його волею* (Ex 14a, 2א-1).

Подібно до когось/чогось: כמלקדמין – *як напочатку* (Ex 14a, ב-4; Ex 14b, ה-3).

У порівняльних зворотах у реченнях з дієслівним предикатом: מְנָא נְחִית פְּמֵטְרָא – *Я звів манну [з небес] як дощ* (Ex 20a, ז-2); כמיא אזליа בנגוין – *як води, що в землю суху течуть* (Ex 20c ג, ק); ככמכא דחלבא – *як молочний соус* (Ex 20c ג, ע-2); כמזדהר – *як вартовий* (Ex 20c י, ת-4); כדאכיל לחמא דחיון – *так, як їдять хліб смутку* (Ex 20c ג, ב).

У порівняльних зворотах у функції іменного предиката: כמית – *як той, хто вбиває* (Ex 20c ה, ה-2); צוארה שעיע || *Клиецетא כארגוניא* || *Кісти винограду*, || *запах її ніздрів – як аромат яблуні*, || *її голова – мов молодий ячмінь*, || *її коса – як одяг пурпуровий*, || *її шия гладенька, немов колона зі слонової кістки* (Ex 20c ג, ק-ר). Див. також: ונחירא זקוף כצפיתא דדרמסיק ולא מחמטין || *Тіло її було як стовп, немов колона* || *шорра агна* (Ex 20c ג, ש-ת).

Прийменники לְ- та לְ- утворені з поєднання לְ- і אֶל з часткою ו; відрізняються ці прийменники від לְ- та אֶל тільки більш вузьким значенням: לְ- *до*, напрямом

руху, לָךְ – як, у значенні порівняння. У такому ж порівняльному значенні вживається і прийменник כִּי (див. нижче). Цікавим явищем є використання прислівника כִּי (як, немов) як аналога прийменника -כִּי . Очевидно, така варіативність стала можливою завдяки спільній етимології цих часток, що містять компонент [k] зі значенням зіставлення.

Поетичні рядки з прийменником לָךְ :

$\text{וְיִתְכַנְּשׁוּ לֹת עֵינֹתֵינָא}$ – Вони зберуться до Смиреного (Ex 12c, כ-3; Ex 12d, כ-3);
 $\text{וְלֹא אֶתְקַרְבוּ דִּין לֹת דִּין}$ – І вони не наближались один до одного (Ex 12b, ק-3);
 $\text{וְאֶשְׁלַחֲיָךְ לָךְ פְּרֻעָה גִּיְתָנְךָ}$ – І Я пошлю тебе до фараона тихатого (Ex 14f, ו-2).

Прийменник לָךְ зустрічається лише один раз у нашому поетичному корпусі: כְּתִי – як я (Ex 20a, כ-4; Ex 20c ה, ג-1).

Один раз вживається й прийменник כִּי : $\text{כִּי עַל גַּדְפֵי נִשְׂרִיךְ}$ – немов на крилах орлиних (Ex 20c ג, ט-1).

Засвідчений також випадок вживання прислівника כִּי як (етимологічно пов'язаного з כִּי) у функції порівняльного прийменника: כִּי נֹהַר – сяє як світло (Ex 12a, כ).

Ці факти свідчать про змішання функцій прийменників, похідних від -כִּי , у живій розмовній мові, що відобразилася в “народній” поезії читців-метургеманів.

Іншим прикладом такого чергування і взаємозаміни функцій прийменників є вживання прийменника עַל – над, на, про, стосовно. У середньоарамейській мові він засвідчений у багатьох текстах, включаючи й наш поетичний корпус. У цій статті ми не розглядаємо всіх його синтаксичних функцій (основні з них представлені в словниках та працях з граматики), а торкнемося лише тих нюансів, що виходять за межі описаних раніше синтаксичних явищ.

У певних випадках прийменник עַל виконує ті ж функції, що й -ל та -כִּי , вказуючи на зміну стану або перетворення: $\text{דַּעַל תְּרִי עֵשֶׂר סְדְרִיהַ בְּכֹן}$ – ...що на дванадцять порядків він [поділений] (Ex 12d, יא).

Також уживається перед непрямим додатком як *nota dativi* (зазвичай у цій ролі виступає -ל): $\text{אֶתְגַּלִּי עַל מִשְׁה בְּאַסְנָא}$ – Він відкрився Мойсею в куці [терновому] (Ex 12b, ו-2)¹⁶.

Змішання функцій прийменників עַל та -ל , коли мова йде про *напрямок руху* та *адресата*, були відзначені також Ф. Розенталем [Rosenthal 1961, 34] у біблійній арамейській мові (Езра 7:14; Дан. 6:5, 11; 7:13).

Однією з особливостей вживання прийменників у поетичному тексті є емфатичне дублювання споріднених за значенням та етимологічно близьких прийменників. Таке явище засвідчене поки що лише в поетичних текстах.

Так, наприклад, прийменник בְּגֹ – всередині та לְגֹ – всередину (напрямок руху), утворені шляхом додавання простих прийменників -כִּי та -ל до іменника בֵּן – спина, тил, внутрішність, вживаються з цими ж простими прийменниками або іншими для підсилення смислу. Наприклад, дублювання прийменників -כִּי та בְּגֹ : $\text{בְּגֹ בֵּיהַ גְּבוּיָהַ}$ – всередині весільних покоїв Господа [метафора Храмової гори] (Ex 20c ה, א-3). Така комбінація має значення “в самому серці”, “в самій внутрішній частині”.

В іншому випадку לְגֹ поєднується з аналогічно утвореним прийменником מִן – з середини, із нутра також з емфатичною метою: $\text{גְּבוּיָהַ לְגֹ מִן גְּבוּיָהַ}$ – кімната всередині іншої кімнати (Ex 20c ג, פ-2), тобто в самій внутрішній частині.

Далі – приклади звичайного вживання прийменників בְּגֹ та לְגֹ .

לְגֹ – в середині, посеред: $\text{כִּתְלָתָהּ לְגֹ יְרֵקָה אֶלְוִיל}$ – як сніг в середині місяця Елула (Ex 12f, ו-1); $\text{אֶן הָיָה כְּאֶדָם שְׂפִיד לְגֹ יְרֵקָה שְׁבֹט}$ – якщо буде [світло місяця] як кров пролита в середині місяця Елула (Ex 12f, ו-1); $\text{לְמַעַבְרָה לְגֹוּךְ בְּנוֹי דְרַחֲמֵיהַ}$ – щоб провести крізь тебе синів Своїх улюблених (Ex 114c, ז-2).

У бік чогось: מְגוּוֹן לְגֹוּן – і міняли своє обличчя від одного до іншого [поетичний зворот: міняли свої кольори] (Ex 20c ג, ז); $\text{זִרְיָק אֲנָא יִתְכוּן לְגֹ אֶתוֹן נֹרָא}$ –

Я вкину вас всередину вогняної печі (Ex 20c 7, 1t); רמיו לגו אתון נורא – Вони були вкинуті всередину вогняної печі (Ex 20c 7, 2t).

גו – зсередини: וישמעון דבירא מן גו נורא – і вони почули заповідь зсередини вогню (Ex 12d, ג-3); אֶתְגַּלִּי אֵלֶּה קָנָה מִן גּוֹ מְעוֹנָה – відкрився Бог-Ревнитель із помешкання [Свого] (Ex 12d, пролог); עם משה מגו נורא – що говорив з Мойсеєм зсередини вогню (Ex 12d, ש-2; Ex 14e, ש-2); מִגּוֹ מְצוּלָה הֲלֵץ חָיִי – Визвольте життя моє з надр [морських]! (Ex 15a, ה).

Іноді גו вживається паралельно з מן без додаткових конотацій: /ן/ יתיב לך – Милість дана нам від смутків та журби і від греків (Ex 20c 2, 7).

2. Особливі випадки *nota accusativi*.

Деякі особливості виявляються в нашому поетичному корпусі й у вживанні маркера прямого додатка – *nota accusativi*. У цій функції вживаються здебільшого частка תַּךְ та прийменник לְ (див. попередній параграф); однак у деяких випадках можуть вживатися прийменник בְּ (див. вище) і частка הֶ. У досліджуваних нами поетичних текстах виявляється *непослідовність* у вживанні *nota accusativi*, що може стояти як перед визначеним іменником, так і перед невизначеним. Імовірно, це явище було спричинене впливом розмовної мови також.

Визначений прями́й додаток без *nota accusativi*. Майже всі наведені нижче приклади мають аналоги з часткою תַּךְ в таргумах¹⁷.

בדיל לאסגאה מפתי ביניהן – Заради того, щоб примножилися чудеса Мої серед них (Ex 12b, ט-3); прями́й додаток – מפתי чудеса Мої (визначено займенниковим суфіксом ו־).

כל מילול[י]ה שבט סדר בעיניה – Все слова свої [місяць] Шват упорядкував, відповідаючи (Ex 12c, כ-1; Ex 12d, כ-1); прями́й додаток, розташований на початку поетичного рядка, – כל מילול[י]ה (визначено займенниковим суфіксом ו־).

ויפרש להון אולפן אוריתה – А він пояснить для них вчення Тори (Ex 12c, כ-4); прями́й додаток – אולפן אוריתה (визначено артиклем при *nomen rectum*).

...i принесе скрижалі вдруге (Ex 12d, ו-3), прями́й додаток – לוחיא скрижалі (визначено артиклем).

...i збудує дім Свій, і досконалим зробить його (Ex 12d, ה-4); прями́й додаток – ב'תיה дім Свій (визначено займенниковим суфіксом ו־).

Див. також: למשלחה בנייה (Ex 12k, ה) – לביה אנה מכבד (Ex 12k, כ) – כל בכורוי אתקטל (Ex 12k, ה).

Визначений прями́й додаток, що вводиться за допомогою *nota accusativi* תַּךְ¹⁸.

...i нагадав їм заповіт (Ex 12f, ג-2; Ex 12b, ג-2).

בי יתגלי רמא למפרק ית עמיה – В мені Піднесений відкриється, щоб відкупити народ Свій (Ex 12d, ו-2).

...за те, що вони рабами зробили народ (Ex 12i, ג-2).

...i промовив Господь всі ці славні слова (Ex 20a, пролог).

Чи не Господь вимагатиме звіту від мене на суді? (Ex 20c, 7, 2פ).

Nota accusativi לְ також вводить визначений прями́й додаток (див. попередній параграф), однак є випадки, коли ця частка стоїть перед невизначеним іменником у ролі прямого додатка:

...i – גרשת לגיברין – вона відправила мужів (Ex 20c, י, ג-3);

...i – ולגברין קטלא – і мужів вона вбиває (Ex 20c, י, כ-4);

...i – Я поверну землі веселоці й радість (Ex 12d, 7-1).

В усіх трьох випадках прями́й додаток невизначений: גיברין – мужі (в загальному значенні), דיין – радіощі та ביצע – радість (перше без артикля, друге – з артиклем, що не має значення визначеності).

Nota accusativi 𐤏 перед невизначеними іменниками не засвідчена в нашому поетичному корпусі.

Частка -𐤏 у функції *nota accusativi*. В одному випадку -𐤏 використана в ролі маркера прямого додатка:

𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 – Шват благ[ословив] Йосипа праведного (Ех 12h, w-1).

Зазвичай визначений прямий додаток після дієслова 𐤁𐤏 вводить за допомогою частки 𐤏: *благословити когось* (див.: TgOnq Бут. יי וְבָרַךְ יְתָהֵן, Бут. 1:28; 2:3; 9:1; 48:15 та інші).

В іншому випадку та ж частка стоїть перед додатком після дієслова 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 *кликати*: як правило, в цій функції вживається -𐤏.

𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 – Покличте Єремію (Ех 20c 7, 1-ק).

Див. приклади з прийменником 𐤏- для позначення додатка після дієслова 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃: *покликати когось* (див.: TgJon Is. Нав. 22:1: 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 𐤏𐤃𐤕𐤏𐤃 і TgJon 1 Цар. 4:12, 15).

Таким чином, підводячи підсумок нашого аналізу вживання прийменників і часток в арамейській мові юдейської літургійної поезії IV–VIII ст., можемо зробити такі висновки:

1. У живій розмовній арамейській мові синтаксичні функції простих (архаїчних) прийменників -𐤏, -𐤏 і -𐤏 часто змішувалися; відсутність чітких семантичних меж між цими прийменниками виявляється як у керуванні дієслова іменником-додатком за допомогою прийменника (одне і те ж дієслово керує додатком за допомогою різних прийменників), так і в деяких значенневих відтінках – локації, напрямку руху, вказівки на адресата. Така варіативність не була детально досліджена стосовно інших діахронічних та діалектних зрізів арамейської мови (за винятком лише біблійної арамейської). Тож наш аналіз, що охоплює лише один сегмент середньоарамейської мови, може стати методологічною основою для подальших лексикографічних досліджень.

2. У поетичному контексті зафіксовані також нечисленні випадки *дублювання* семантично та етимологічно споріднених прийменників з емпатичною метою (наприклад, -𐤏 та 𐤏𐤏 у виразі 𐤏𐤏 𐤏𐤏 𐤏𐤏 𐤏𐤏 𐤏𐤏). Це явище поки що засвідчене лише в поетичних творах, втім наш аналіз обмежений лише кількома випадками і подальше дослідження цього явища на поетичному матеріалі середньоарамейського періоду могло б принести нові відкриття в галузі синтаксису прийменників.

3. Серед унікальних відкриттів синтаксису часток – поодинокі випадки вживання прийменника -𐤏 та частки -𐤏 у функції маркера прямого додатка (так звана *nota accusativi*). Вочевидь, таке незвичайне використання теж є результатом впливу живої розмовної мови. Пояснення цього явища може бути дане з точки зору семантики цих часток та їхніх синтаксичних функцій: прийменник -𐤏 вводить непрямий додаток після деяких дієслів, тож у розмовній мові функція маркера непрямого додатка могла поширитися і на прямий додаток після дієслів, яким невластиве керування за допомогою цього прийменника. Що ж стосується багатозначної частки -𐤏, то вона могла випадково вживатися у функції, через те що ця частка часто використовується в ролі підмета підрядного означального додатка (...*того, хто*...; ...*того, який*...; ...*того, що*...).

Всі перелічені вище феномени синтаксису часток були зумовлені інтенсивним впливом живої розмовної арамейської мови на літургійну поезію; а також деякими діалектними особливостями. Проте, якщо наближеність поетичної мови до розмовної в аналізованих нами *піютах* є визнаним фактом, то діалектний характер цих явищ ще має бути доведений (охоплений нами в дослідженні матеріал ще не дає нам достатніх підстав для визначення характерних рис синтаксису окремих діалектів).

¹ Ми вживаємо класифікацію арамейських мов К. Байера, згідно з якою староарамейські мови охоплюють період давньоарамейської (IX–VI ст. до н. е.) та імперської арамейської мов (VI ст. до н. е. – III ст. н. е.), а середньоарамейський період – від III до VII ст. н. е. [Beyer 1966, 116].

² Однею з найбільш помітних східноарамейських рис є, наприклад, закінчення י- [-ē] для множини іменників і дієприкметників як альтернатива ין [-īn].

³ Приклади іншомовних запозичень у нашому поетичному корпусі: פטרון 13 разів (< πατρων = *Заступник*, стосовно Бога); קולמוס (< лат. calamus = *очерет*, *паличка для письма*); פנטרין 2 рази (< πανθηρ = *пантера*, *барс*); מטרונא (< лат. matrona = *матрона*, *пані*); אנדרטי (ανδρίας – αντος, = *скульптура*, *образ*, *ідол*); סנקליטין (συγκλητος = *сенатор*, *радник*); פרוסטגמא (προσταγμα = *постанова*, *декрет*); סרבלא (перське: *штани*; грецьке: σαραβαρα); הוגניס (ευγενης = *шляхетний*); גינסין (< γενεσια = *святування дня народження або відзначення дня смерті*); קוטיניр (< лат. quaestionarius = *кат*); הליסטон (ηλιαστος = *ароматизоване вино*); קוזмос (κοσμος = *світ*); סגמוטיн (< σιγμα, мн. σιγματα = *напівкруглий диван*); פלטיн (< лат. palatium, Gr. παλατιον = *палац*); גнמוס (< грецьке γνωμη = *думка*, *ідея*).

⁴ Ex 12a Exodus 12:1, Oxford Bodleian Ms. Heb. e73, folio 29v; MS KK, Plate 174; Ex 12b Exodus 12:1 Cambridge University Library MS T-S NS 186, folio 21v; MS GG, Plate 164; Ex 12c Exodus 12:1 Cambridge University Library MS T-S NS 186, folio 21v; MS GG, Plate 164 (upside down); Ex 12d Exodus 12:2 Cambridge University Library MS T-S NS 186, folio 21r; MS GG, Plate 163; Ex 12e Exodus 12:2 Oxford Bodleian Ms. Heb. e73, folio 29v; MS KK, Plate 174 (down); Ex 12f Exodus 12:2 Cambridge University Library MS T-S H11.51; MS HH, Plates 166, 167; Ex 12g Cambridge University Library MS T-S H11.51; MS HH, Plates 169, folio 4r – 169 5v; Ex 12h Exodus 12:2 Cambridge University Library MS T-S H11.51; MS HH, Plates 169 folio 5v – 171 folio 6v; Ex 12j Exodus 12:2 Cambridge University Library MS T-S H; MS MM, Plate 176; folio 1; Ex 12i Exodus 12:2 Cambridge University Library MS T-S H 12.11; MS JJ, Plate 172, folio 6v; Ex 12k Exodus 12:2 Oxford Bodleian Ms. Heb. e73; MS KK, Plate 173, folio 29r; Ex 14a Exodus 14:29 Jerusalem Jewish National & University Library MS 4° 577.4^o; MS PP, Plate 178, folio 3 (2r); Ex 14b Exodus 14:29-31 Jerusalem Jewish National & University Library MS 4° 577.4^o; MS PP, Plate 180-181, folio 5 (3r); Ex 14c Exodus 14:30 Oxford Bodleian Ms. Heb. e25; MS T Plates 113, 114, folio 64v; Ex 14d Exodus 14:30 Oxford Bodleian MS Heb. folio c74v, c75r, MS X, Plates 119, 120; Ex 14e Exodus 14:29 Fragmentary Targum, Paris – Bibliotheque national Hébr. 110, folios 1-16; Ex 14f Exodus 14 Cambridge University Library MS T-S H 10.78; MS MM Plate 176, folio 2v; Ex 15a Exodus 15:6 Oxford Bodleian Ms Heb. f33; MS G Plate 96, folio 25; Ex 20a Exodus 20:2 Leningrad, Saltykov-Schedrin MS Antonin Ebr. III B 67; MS G, Plate 98, folio 2 – Oxford Bodleian Ms Heb. f33; MS G, Plate 99, folio 26; Ex 20b Exodus 20:1 Leningrad, Saltykov-Schedrin MS Antonin Ebr. III B 67; MS G, Plate 98, folio 2. Рукопис Ex 20c Fragmentary Targum, Paris Hébr. 110 folio 13a (помилково розміщений після Повтор. 7:10) містить десять поем, присвячених семи з Десяти Божих Заповідей, для позначення яких до Ex 20c додається ще й буква арамейського алфавіту: Ex 20c א і т. д. Ось список поем: Ex. 20c א רשות לעשר הדברות; Ex 20c ב רשות אחר; Ex 20c ג רשות אחר; Ex 20c ד לא יהיה לך ד; Ex 20c ה לא תשא ה; Ex 20c ו זכור; Ex 20c ז כבר; Ex 20c ח לא תרצח; Ex 20c ט לא תנאף; Ex 20c י אחר.

⁵ У переважній більшості випадків після дієслова אכל прийменник -א не вживається взагалі перед невизначеним прямим додатком (Дан. 7:23; A4.1R.6; BT *Charita* 156; TgJon 2 Сам. 9:10; 1 Цар. 21:5; Tg Пр. 27:18); у випадках же визначеності додатка або його заміни займенником використовується частка הָ або -לְ: הָאֹפֶא אָכִיל יְהוֹן – ... i ptaхи ilu ix (TgOnq Бут. 40:17); דְּבָלִי דְעֶשָׂא אָכִיל לִיהָ – ... i mиль z 'ist'ь його (TgJon Ис. 50:9).

⁶ Див.: Пешитта Бут. 42:35: אֲכַלְתֶּם מִמֶּנּוּ; а також Мар Бассус 2:32.

⁷ Див., наприклад: TgOnq Лев. 6:3; 16:4; TgJon 1 Цар. 22:30; Єрем. 46:4; Tg Пс. 68:28.

⁸ Див.: TgOnq Бут. 4:25; 25:6, 34; з часткою הָ при визначеному іменнику або із займенниковим суфіксом: TgOnq Лев. 10:17; Числ. 7:8; Повтор. 3:18; 9:11.

⁹ Див.: Дії Пелагія 7.14: חַפְּתָא חַפְּתָא – Я зрікаюся тебе!; 7.17: חַפְּתָא חַפְּתָא חַפְּתָא – Зрікаюся від вчиненого мною!

¹⁰ З прийменниками -לְ та -לְ: TgJon 2 Сам. 22:3; Вавилонський Талмуд, Сангедрин 76; Бава Батра 91б; Єрусалимський Талмуд, Шаббат II, 5б; з прийменником -בְ: TgJon Иер. 49:4; Мідраш Шир а-Шурім Рабба VII, 2. Якщо дієслово רָחַץ використовується в каузативних (S) порадах, перед прямим додатком стоїть частка הָ: TgJon Ис. 36:15; 2 Цар. 18:30; Єрем. 29:31.

¹¹ Після дієслова רָחַץ додаток, як правило, вводить прийменником -לְ: Дан. 2:14; TgPsJon Бут. 23:5; 24:5; в Елефантинських папірусах: הַתְּבָה הַבְּלֵם (A. 6.15.10).

¹² У текстах Кумрану: נחח עליהון תלגא (4QEnastr b 7:10); לשפולי נחתח (1QapGen 12.8); в таргумах: TgOnq Бут. 7:12; TgPsJ Бут. 12:10; 50:13; Вих. 19:14 (з прийменником לית). Після дієслова נחח з'являється в текстах Елефантинських папірусів: למנחת בדרגא (С. 1.2 R6); однак в іншому місці: חן אהח אנא למנפי (А 3.8 R11).

¹³ Див.: TgOnq Повтор. 4:3; 6:14; 8:19; 11:28; TgJon Суд. 2:19; 1 Цар. 11:10.

¹⁴ Див.: TgJon Єзек. 28:12; 29:3; 31:3; Зах. 11:17; Мідраш *Бемідбар Рабба* 32; Вавилонський Талмуд, *Хуллін* 55б.

¹⁵ Див.: Вавилонський Талмуд, *Берахот* 28б: ואני יכול לפייסו ברברבים; а також *Бава Батра* 9б.

¹⁶ Прийменник ל- переважає в таких конструкціях в TgOnq Бут. 22:8; 48:3; Вих. 4:1, 5; 5:2; 20:7; однак אנא עלגלי у Вих. 5:3, а також у мідраші *Танхума*, Вих. 19: נגלה עליו בקולו.

¹⁷ Наприклад, дієслово בני з *nota accusativi* ית перед визначеним додатком (TgNeof, TgOnq, TgPsJon Повтор. 29:5; TgJon Зах. 6:13), в обох випадках арамейській частці ית відповідає אה у давньоєврейському тексті; частка ית вживається перед прямим додатком אוריתא у визначеній позиції в TgJon Іс. Нав. 22:5, як і в масоретському тексті; подібним чином і перед іменником לוחיא (TgNeof, TgOnq, TgPsJon Вих. 32:19; Повтор. 10:5; а також в Tg Пісня Пісень 1:14); частка ית після дієслова פרח перед додатком אולפן, див.: TgOnq Повтор. 1:5; перед іменником פתגמא (TgNeof, TgOnq, TgPsJon Бут. 20:10; 21:26; 22:16; TgOnq Бут. 34:19).

¹⁸ Тут ми розглянемо тільки вживання частки ית перед іменниками.

ЛІТЕРАТУРА

- Bauer H. und Leander P. **Grammatik des Biblisch-Aramäischen**. Halle, 1927.
- Beyer K. Der reichsaramäische Einschlag in der ältesten syrischen Literatur // **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**. Bd. 116. 1966.
- Beyer K. **Die aramäischen Texte vom Toten Meer**. Bd. 1. Göttingen, 1984; Bd. 2. Göttingen, 2004.
- Dalman G. **Aramäisch-neuhebräisches Wörterbuch zu Targum, Talmud und Midrasch**. Frankfurt, 1901.
- Fassberg S. E. **A Grammar of the Palestinian Targum Fragments from the Cairo Genizah**. Atlanta, Georgia, 1991.
- Jastrow M. **A Dictionary of the Targum, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Mishraic Literature**. London – New York, 1903.
- Kaufman S. A. **The Akkadian Influence on Aramaic**. Chicago, 1974.
- Kautsch E. **Grammatik des Biblisch-Aramäischen**. Leipzig, 1884.
- Klein M. L. **The Fragment-Targums of the Pentateuch According to their Extant Sources**. Vols. I–II. Rome, 1980.
- Klein M. L. **Genizah Manuscripts of Palestinian Targum to the Pentateuch**. In 2 volumes. Vol. 1. Cincinnati, 1986.
- Margolis M. **The Aramaic Language of the Babylonian Talmud**. München, 1910.
- Muraoka T. **A Grammar of Qumran Aramaic**. Leuven, 2001.
- Muraoka T. **Classical Syriac. A Basic Grammar with a Chrestomathy**. Wiessbaden, 2005.
- Muraoka T. & Porten B. **A Grammar of Egyptian Aramaic**. Leiden – New York – Köln, 1998.
- Rosenthal F. **A Grammar of Biblical Aramaic**. Wiesbaden, 1961.
- Sokoloff M. **A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of Byzantine Period**. Bar-Ilan, Israel, 1992.
- Stevenson W. B. **Grammar of Palestinian Jewish Aramaic**. Oxford, 1924.
- Winer G. **Grammar of the Chaldee Language, as Contained in the Bible and the Targums**. New York, 1845.

יהלום יוסף. תחביר הפיוט הקדום (כולל יניי) כיסוד לסיגנונו. חיבור לשם קבלת תואר דוקפור לפילוספיה הוגש לסינא האוניברסיטה העברית, 1974.

יהלום יוסף. שפת השיר הפיוט הארץ-ישראלי הקדום. ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, 1985.

לויאס קאספר. דיקדוק הארמית הגלילית. ניו יורק, 1986.

רוזנטל אברהם בן אליעזר שמשון. הפיוטים הארמיים לשבועות: בחינתם הדיאלקטית ותרומתם למילון הארמי. ירושלים, 1966.